

Türkiye'deki turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi

The causality relation between tourism income and economic growth in Turkey

Tuğba Özışık

Ar. Gör. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi, İktisat Bölümü, Türkiye, e-mail: t.ozisik@iku.edu.tr

Öz

Turizm sektörü gelişmiş ülkeler için ekonomiyi dengeleyici bir unsur olması, gelişmekte olan ülkeler için ise ekonomik büyüme ve kalkınmayı sağlamak açısından önem arz eder. Türkiye'de turizm aktif olarak 1980 yılından itibaren hız kazanmaya başlamış olup gerek makro ekonomik değişkenlere etkisi gerekse büyüme ve kalkınmanın sağlanmasına ilişkin önemi nedeniyle öne çıkan bir sektör olmuştur. Bu çalışmada turizm gelirlerinin Türkiye ekonomisine etkilerine ilişkin literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Ardından, 1980-2022 yıllarına ilişkin veriler kullanılarak ekonomik büyüme ve turizm gelirleri arasındaki ilişki nedensellik analizi aracılığıyla test edilmiştir. Turizm gelirlerinin, ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu sonucu bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: Turizm Gelirleri, Ekonomik Büyüme, Nedensellik

JEL kodları: O40, O11, L83

Abstract

Tourism sector plays an important role both for developed countries by balancing the economy and for developing countries by fostering economic growth and development. Gaining momentum actively since 1980, tourism in Turkey has been a significant sector thanks to its positive effects not only on macro-economic variables, but also on growth and development. This study carries out a literature review as to the effects of tourism income on Turkish economy. After that, it tests the relation between economic growth and tourism income through causality analysis, based on the data from 1980 to 2022. As a result, the study finds that tourism has significant effects on economic growth.

Keywords: Tourism Income, Economic Growth, Causality

JEL codes: O40, O11, L83

Citation/Atf: ÖZİŞİK, T. (2023). Türkiye'deki turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi. *Journal of Life Economics*. 10(1): 37-46, DOI: 10.15637/jlecon.1992

Corresponding Author/ Sorumlu Yazar:
Tuğba Özışık
E-mail: t.ozisik@iku.edu.tr

Bu çalışma, Creative Commons Atif 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

1. GİRİŞ

Türkiye mevcut coğrafi konumu ile ayrıcalıklı bir ülkedir. Bu durum Türkiye'nin turizm açısından çekici hale gelmesine neden olmaktadır. Türkiye gerek tarih ve kültür turizmi gerek deniz turizmi gerekse sağlık turizmine ilişkin popüler bir merkez konumdadır. Gelişmiş ülkeler için turizm sektörü; sürdürülebilirliği sağlayan bir faktör iken gelişmekte olan ülkeler için ise büyümenin itici gücünü oluşturur.

Turizm gelirleri ülkelerin makro ekonomik değişkenleri üzerinde de önemli etkiler yaratmaktadır. Döviz kazancını arttırmada ve ödemeler dengesi bilançosundaki dış ticaret kalemlerini temsil eden cari açığın kapatılmasında turizm gelirleri önemli rol oynar. Bunun yanı sıra yeni istihdam alanlarının yaratılmasına olanak sağladığından işsizliği azaltır. Üretimi arttırarak büyümeyi destekler (Kara, Çömlekçi ve Kaya, 2012: 79).

Küreselleşmenin ve dışa açılmanın da etkisi ile 1980 yılı sonrasında turizm sektörü Türkiye ekonomisinin büyümesi için bir güç kabul edilmektedir. Türkiye'de turizmin ivme kazanmasında 1982 tarihinde yürürlüğe giren 2634 sayılı "Turizmi Teşvik Kanunu" ve turizme verilen yatırım teşvikleri ile mali desteğin de önemi büyüktür. (Kara, Çömlekçi ve Kaya, 2012:77).

Covid-19 pandemisi nedeniyle yaşanan kapanma süreci nedeniyle etkilenen turizm sektöründe 2019 yılı sonrasında özellikle turistlere pandemi şartlarında sağladığı ayrıcalıklar nedeniyle en çok turist gelen ilk beş ülke arasında olan Tür-

kiye 2020 yılında 15,9 milyon turisti ağırlamıştır. Türkiye'deki bu sayı 2021 yılında 29,9'a çıkmış olup Türkiye en çok turist gelen ülkeler arasında dördüncü sırayı almıştır (UNWTO,2023).

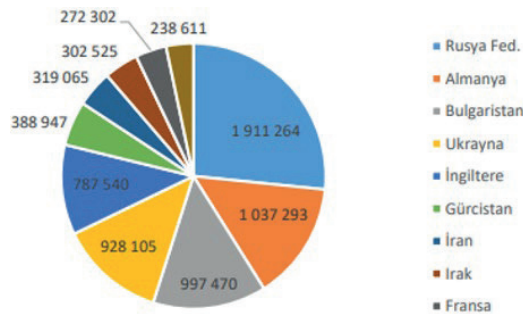
Tüm dünyadaki turizmin pandemi sürecinden olumsuz etkiler aldığı görülmektedir. Türkiye'ye de toplam gelen turist sayısı düşerek 2020 yılında 15,9 milyon olmuştur. 2021 yılında pandeminin etkilerinin yavaşlayıp, açılmaların başlaması ve pandemiye ilişkin uygulanan politika değişiklikleriyle Türkiye; 29,9 milyon ile en çok turist gelen dördüncü ülke olmuştur. Dünya genelinde pandeminin başlangıç yılı olan 2019 yılı ve sonrasında 2020, 2021 yıllarında en çok turiste ev sahipliği yapan ülke sırasıyla 41,7, 48,4 milyon ile Fransa olmuştur (UNWTO,2023).

Şekil 1'de görüldüğü üzere, Türkiye'nin, 2020 yılının ilk 10 ayında en çok ziyaretçi aldığı ülkelerin başında Rusya ve Almanya gelmektedir. Ardından Bulgaristan, Ukrayna, İngiltere, Gürcistan, İran, Irak ve Fransa Türkiye'ye en çok turist olarak gelen ülkeler arasındadır. 2019 yılındaki pandemi sonrasında gelen ziyaretçi sayılarında düşüş yaşamasına rağmen ana pazarlarındaki sıralamada bir değişiklik olmamıştır (TÜRSAB,2020).

2. TURİZM GELİRLERİ ve TÜRKİYE EKONOMİSİ

Turizm sektörünün ekonomiye en önemli etkileri döviz girdisi sağlaması ve ticareti arttırmasıdır. Ekonomiye ilişkin bu pozitif etkileri nedeniyle turizme olan yatırım her geçen gün artmaktadır (Henderson, 2007:33-34). Özellikle gelişmek-

Şekil 1. Ocak- Ekim 2020 Döneminde Türkiye'ye En Çok Ziyaretçi Gönderen İlk 10 Ülke

Kaynak: TÜRSAB, 2020 <https://www.tursab.org.tr/istatistikler/diger-istatistikler>, [Erişim Tarihi: 03.01.2023].

te olan ekonomilerin önemli gelir kaynağı olan turizm faaliyetine duyulan ihtiyacın nedeni turizmin ülkeye döviz girişi sağlayan, istihdam olanaklarını artıran ve refah düzeyi yüksek bir yaşam tarzına ulaştıran bir sektör olmasıdır. Turizm faaliyetlerinin gerçekleşmesi sonucunda turizm bölgesindeki mal ve hizmet alışverişi bölgenin gelir kaynaklarını da genişletmektedir (Bozgeyik ve Yoloğlu, 2015:625).

Turizmin ekonomik büyümede pozitif etkisi olduğunu gösteren beş önemli gösterge mevcuttur. Bunlardan birincisi; üretimde kullanılan malların girdilerine ilişkin önemli bir döviz geliri sağlar. İkinci unsur; yerli firmaların turistik bölgelerdeki değişimi, takip eden firmalar arasında yeni altyapı ve yatırımlardan esinlenip rekabet ortamı oluşturmasında önemli bir kaynaktır. Üçüncü etkisi; farklı endüstrilerin gelişimini doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyip destek-

ler. Dördüncü etkisi; turizm istihdam sağlayarak geliri artırır. Beşincisi ise; Ar-Ge faaliyetlerini teşvik eder, teknik bilgi artar ve beşerî sermaye birikimi açısından önemli bir faktör olarak kabul edilir (Bingöl, Pehlivan ve Ayşegül, 2020:248).

Türkiye'ye gelen turistlerin ülkeye geliş nedenlerinin çoğunluğunu Türkiye'nin coğrafi konum, iklim, tarih ve doğal güzellikleri oluşturmaktadır. Ancak bunun yanı sıra Türkiye'nin dünyada popüler bir mutfağa sahip olması turistleri çeken önemli bir unsurdur. Türkiye'ye gelen turistlerin yapmış oldukları harcama kalemleri incelendiğinde turistler için yeme içme önemli bir harcama kalemidir. Bunun yanı sıra sağlık turizminin özellikle 2018 yılından sonra artan ivmesi dikkat çekmektedir (Tablo2).

20.06.1980 günü 8/1133 sayılı "Turizm Teşvik Çerçeve Kararı" yasal çerçeve kapsamında turizm sektörüne ilişkin yeni hedefler belirlenmiş-

Tablo 1. Ükelere Gelen Turist Sayıları (Milyon)

	Türkiye	Fransa	İtalya	Meksika	İspanya	Amerika
2020	15,9	41,7	25,2	24,3	İlk 5'te yok	19,2
2021	29,9	48,4	26,9	31,9	31,2	İlk 5'te yok

Kaynak: UNWTO, <https://www.unwto.org/tourism-data/global-and-regional-tourism-performance>, [Erişim Tarihi: 09.01.2023].

Tablo 2. Türkiye'ye Gelen Turistlerin Harcama Detayları

Harcama türü Detayları (Bin \$)											
Yıllar	Yemeğe ve içmeye ilişkin harcamalar	Konaklamaya ilişkin harcamalar	Sağlık harcamaları	Türkiye İçi Ulaşım Harcamaları	Spor, eğitim, kültür	Turlara ilişkin hizmet harcamaları	Yerli uluslararası ulaştırma	Diğer mal-hizmet harcamaları	Giyecek ve ayakkabı	Hediyelik eşya	Diğer harcamalar
2012	6 138 781	3 053 647	627 862	1 706 185	188 648	289 712	3 466 105	6 749 262	2 991 698	1 673 513	2 084 051
2013	6 583 641	3 544 120	772 901	1 779 404	176 695	325 296	4 150 479	7 502 821	3 428 138	1 887 446	2 187 237
2014	6 523 852	4 202 131	837 796	1 962 824	171 526	327 907	4 580 382	7 396 533	3 632 433	1 900 387	1 863 714
2015	6 178 908	4 084 873	638 622	2 202 484	482 621	126 535	4 723 417	6 679 843	3 215 423	1 510 193	1 954 228
2016	5 108 647	2 507 120	715 438	1 772 267	295 109	55 804	3 269 461	5 132 957	2 607 763	1 024 129	1 501 065
2017	5 860 227	3 084 004	827 331	1 967 012	291 988	105 515	3 700 777	5 896 442	3 155 620	1 266 202	1 474 620
2018	5 933 587	3 299 496	863 307	1 943 636	347 688	117 374	4 191 515	6 168 843	3 326 167	1 260 846	1 581 830
2019	6 645 564	4 221 419	1 492 438	2 229 114	329 520	142 047	4 607 257	9 215 770	4 929 923	1 095 212	3 190 634
2020	3 085 147	1 520 120	1 164 779	867 675	128 475	30 744	1 882 315	3 871 630	1 976 831	419 159	1 475 640
2021	5 224 179	3 016 271	1 726 973	1 649 295	197 741	80 318	3 577 942	9 456 557	4 559 213	795 057	4 102 287

Kaynak: TÜİK, 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-I.-Ceyrek:-Ocak---Mart,-2022-45786>, [Erişim Tarihi: 15.01.2023].

tir. Yatırımların artırılması gereken alanların tespit edilerek planlama yapılması ve sektör için yeni kaynak alternatiflerinin yaratılması ile bu alana ilişkin yabancı sermayenin özendirilmesi konu başlıklarını içerek "Turizm Koordinasyon Kurulu" oluşturulmuştur. 2634 sayılı Turizm Teşvik Kanunu, 1982 yılında yürürlüğe girmiş ve bugünkü turizm sektörünün gelişmesinde önemli bir basamak olmuştur. Bu yasa yardımı ile turizm merkezleri belirlenmiştir. Bu potansiyel merkezlerde yer alan kamu arazilerinin yatırımcıya tahsis edilmesi 1982'den sonra yatırımları arttırmıştır (Toker, 2007:82-83).

1980 yılından sonra turizm gelirleri ve turizmin GSYİH içerisindeki payı artmıştır. 1980'de %0,6 olan turizm gelirinin GSYİH içerisindeki payı 2019'de %4,5 seviyesine erişerek turizmin gelişim hızını desteklemektedir (Şahin, 2018: 241). 2003 yılında 13.854 bin dolar olan turizm gelirleri, 2019 yılında iki katından fazla artarak 34,521 bin dolar olmuştur (Tablo3).

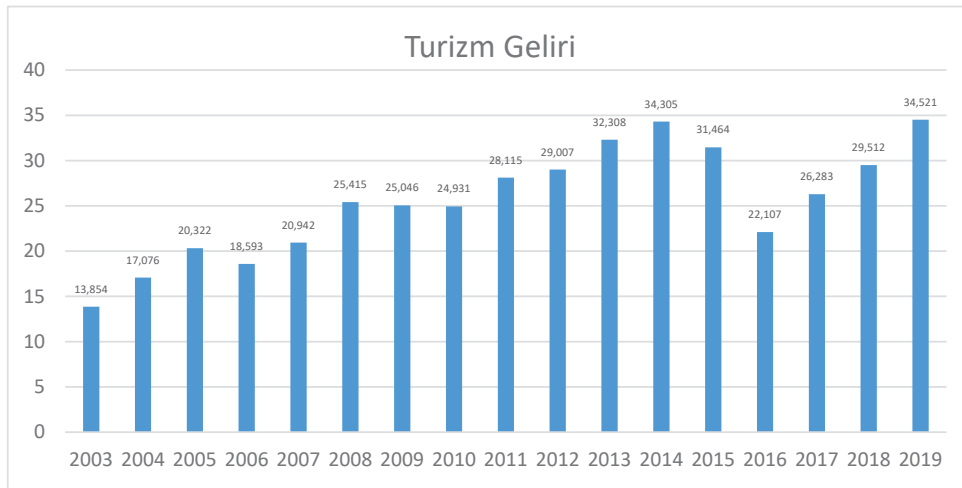
3. LİTERATÜR TARAMASI

Türkiye'nin turizmden elde ettiği gelirleri ve ekonomik büyümesi arasındaki ilişkiyi araştıran pek çok çalışma bulunmaktadır. Bunlardan bazıları turizm ile ekonomik büyüme arasında ilişki olduğunu ortaya koyarken, bazı çalışmalar ise iki değişken arasında ilişkinin olmadığı sonucuna varmıştır.

Uysal, Erdoğan ve Mucuk'un 2004 yılında ger-

çekleştirdiği 1992-2003 yılları arasındaki GSYH ile turizm gelirleri ilişkisini Granger nedensellik testi aracılığıyla inceleyen çalışması sonucu; ekonomik büyüme ve turizm gelirleri arasında pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir. Yıldırım ve Öcal'ın (2004) 1962-2002 yılları arasında Reel Turizm Gelirleri, GSMH, reel tasarruflar ve iş gücü arasındaki ilişkiyi VAR analizi ile inceleyen çalışması sonucunda şu saptama yapılmıştır: Ekonomik büyüme ve turizm ilişkisi kısa vadeli değildir. Turizm gelirleri uzun dönemde büyümeyi teşvik eden bir faktördür. Demiröz ve Ogan'ın (2005) 1980-2004 yılları arasındaki GSMH ve Turizm Gelirleri verileri ile gerçekleştirdiği nedensellik analizi sonucunda kısa ve uzun dönemde iki değişken arasında nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bahar (2006), 1963 ile 2004 yılları arasında Turizm Gelirleri ve GSMH arasındaki ilişkiyi değerlendirdiği VAR modeli sonucunda iki değişken arasındaki ilişkinin uzun dönemli olduğunu tespit etmiştir. Değer (2006), 1980-2005 yılları arasında, turizm gelirlerini, toplam döviz gelirlerini, Gsmh'deki değişim oranını ve ihracat gelirlerini SEK ve Johansen Eşbütünleşme testi ile değerlendirmiştir. Analiz sonucuna göre, turizm gelirleri kısa vadede ekonomik büyümeyi etkilemezken uzun vadede etkilemektedir. Özdemir ve Öksüzler'in (2006) 1963-2003 arasında GSMH, turizm gelirleri ve reel döviz kuru arasındaki ilişkiyi Johansen Eşbütünleşme ve Vektör Hata Doğrulama Modeli ile ölçtüğü çalışması sonucunda gerek kısa gerek de uzun vadede turizmden ekonomik

Tablo 3. Turizm Gelirleri

Kaynak: TÜRSAB, <https://www.tursab.org.tr/istatistikler-icerik/turizm-geliri>, [Erişim Tarihi: 10.01.2023].

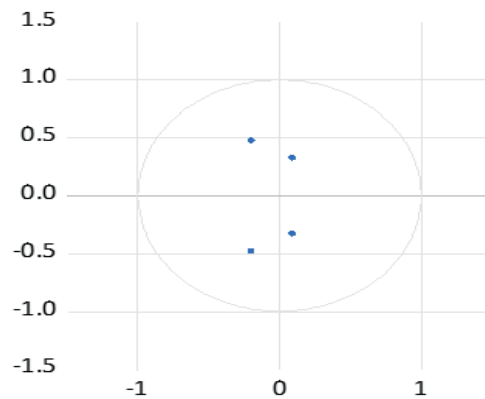
büyümeye tek yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Yavuz (2006), 1992-2004 yılları arasında GSYİH ile turizm gelirlerini Granger Nedensellik ve Toda Yamamoto Testleri ile incelemiş, nedensellik ilişkisi bulamamıştır. Arslan (2008) 1992-2007 yılları arasındaki GSMH, reel döviz kuru, uluslararası turizm gelirleri ve sermaye birikimi değişkenlerini Johansen Eşbütünlük ve Granger Nedensellik testleri ile incelemiş, turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde ilişki saptamıştır. Çetintaş ve Bektaş (2008) tarafından 1964-2006 yılları arasındaki GSYİH ile turizm gelirleri arasında gerçekleştirilen nedensellik analizi sonucunda kısa dönemde bir ilişkiye rastlanmazken uzun dönemde tek yönlü ilişki tespit edilmiştir. Kızılgöl ve Erbaykal'ın (2008) 1992 ile 2006 yılları arasında GSYİH ve turizm gelirleri değişkenlerine ilişkin Toda-Yamamoto testleri ile gerçekleştirdiği çalışma sonucunda turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasında tek yönlü ilişki bulunmuştur. Katırcıoğlu (2009), 1990-2006 yılları arasında GSYİH ile gelen turist sayısı verilerini Toda- Yamamoto testi ile incelemiş, turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasında tek yönlü ilişki bulmuştur. Zortuk'un (2009) çalışmasında 1990-2008 yılları arasındaki büyüme, gelen turist sayısı ile döviz kuru değiş-

kenleri kullanılarak nedensellik analizi gerçekleştirilmiştir. Yalnızca turistlerin sayısı ve ekonomik büyüme arasında tek yönlü ilişki bulunmuştur. Hepaktan ve Çınar'ın (2010) 1980-2008 yılları arasında yabancı turist sayısı, net turizm gelirleri, büyüme ve ödemeler dengesi değişkenleri ile gerçekleştirdiği nedensellik analizi sonucunda turizmin ekonomik büyüme üzerinde etkisinin olmadığı saptanmıştır. Arslantürk, Balcılar ve Özdemir (2011) 1963-2006 yılları arasındaki turizm gelirleri ve GSMH değişkenlerini Granger Nedensellik ve Vektör hata doğrulama modeli ile analiz etmiş, 1980'lerin başlarında değişkenler arasında nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. Akkemik (2012), 1996-2002 yılları arasında GSMH elastikiyeti, turizm gelirleri, katma değer ve istihdam verilerini sektörel sosyal hesaplamalar yöntemi ile analiz etmiş olup uluslararası turizmin GSMH elastikiyetini zayıf katma değer ve istihdama ilişkin yetersiz olarak tespit etmiştir. Kara, Çömlekçi ve Kaya'nın (2012) 1992-2011 yılları arasındaki reel üretim endeksi, turizm gelirleri, cari işlemler açığı ve reel döviz kuru değişkenleri ile gerçekleştirdiği analiz sonucunda büyüme ve turizm gelirleri arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Turizm gelirlerinden cari işlemler dengesine karşılıklı ve döviz

Tablo 4. ADF Birim Kök Sınaması Sonuçları

Değişkenler		Sabit Trendli ADF-t İstatistiği	Prob. Değeri
TUR	Düzeyde	-0.874661	[0.9486]
GSYİH		-2.679531	[0.2499]
DTUR	1.Fark	-6.561146	[0.0000]
DGSYİH		-6.513308	[0.0000]

Şekil 2. VAR Modeli için Karakteristik Testler

kurundan turizm gelirlerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Polat ve Günay'ın (2012) turizm gelirleri, GSMH ve ihracat gelirleri değişkenleri ile 1992-2011 yılları arasında gerçekleştirmiş olduğu analiz sonucunda ihracat ve turizm gelirlerinden ekonomik büyüme doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Yamak, Tanrıöver ve Güneysu'nun (2012) 1968-2006 yılları arasında reel GSMH, turizm gelirleri, sanayi, tarım ve hizmet sektörüne ilişkin Engle-Granger Eşbütünleşme Testi ile gerçekleştirmiş olduğu çalışmada bu değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilememiştir. Topçuoğlu ve Bozkurt'un (2013) 1970-2011 yılları arasında GSHH, turizm gelirlerinin ihracat içerisindeki payı, ihracat ve ithalat toplamının GSYH'ya oranı ve reel döviz kuru değişkenleri ile gerçekleştirilen analiz sonucunda Turizm ve ekonomik büyüme arasında gerek uzun gerek de kısa vadede nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Özer ve Kırca (2014) tarafından 2003-2012 arasında turizm gelirleri, toplam ihracat hacmi ve sanayi üretim endeksinin ilişkisi Johansen Eşbütünleşme Analizi ve Granger Nedensellik Analizi ile teste edilmiş olup kısa dönemde büyüme ile turizm gelirlerinden ihracata ve büyümeden turizm gelirlerine doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Samırkaş ve Samırkaş'ın (2014) 2003-2013 dönemleri arasında reel turizm gelirleri üzerine gerçekleştirilen reel GSYİH ilişki Granger Nedensellik analizi sonucunda kısa dönem için karşılıklı nedensellik iliş-

kisi oldu saptanmıştır. Bozgeyik ve Yoloğlu'nun (2015) 2003-2013 yılları arasında turizm gelirleri ile GSYİH değişkenlerini kullanarak gerçekleştirdiği nedensellik analizi sonucunda turizm gelirlerinin nedensellik üzerinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Kaygısız (2015), 2003-2013 yılları arasında net turizm gelirleri ve GSYİH ilişkisini nedensellik analizi ile test etmiş, net turizm gelirlerinden ekonomik büyüme tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. Topallı (2015), turist sayısı ve reel GSYİH değişkenleri arasında ile 1963-2011 yılları arasında bir ilişki tespit edememiştir. Kızılkaya, Sofuoğlu ve Karaçor (2016), turist sayısı, turizm gelirleri ve GSYİH ilişkisini 1980-2014 yılları arasında ARDL sınır testi ile sınımış ve gerek uzun gerek kısa vadede turizm gelirlerinin ekonomik büyümede etkili olduğunu saptamıştır. Ertuğrul Yıldırım ve Ayhan (2017), 2009-2015 yılları arasında turizm gelirlerini Wawelet analizi ile incelemiş, turizm gelirlerinin birim köke sahip olmadığını ve turizm sektörüne ilişkin şokların ise geçici olduğunu tespit etmiştir. Çınar ve Ülker (2018), 1977 ile 2013 yılları arasındaki turizm gelirleri ve GSMH verileri ile ARDL sınır testi gerçekleştirerek iki değişken arasında kısa ve uzun dönemde ilişki olduğunu tespit etmiştir. Şahin'in (2018) 1980-2016 yılları arasındaki ekonomik büyüme ve turizm gelirleri verilerini kullanarak gerçekleştirdiği VAR analizi sonucunda ekonomik büyüme ve turizm gelirleri arasında kısa ve uzun vadede ilişki bulunmuştur. Kızılkaya (2018), 1965-2016

Tablo 5. Eşbütünleşme Testinin Sonuçları

İz (Trace) Testi					
Boş Hipotez	Alternatif Hipotez	Özdeğer İstatistiği	İz İstatistiği	Kritik Değer %5	Olasılık
$r=0$	$r \geq 1$	0.408467	33.92230*	15.49471	0.0000
$r \leq 1$	$r \geq 2$	0.307643	13.97085*	3.841465	0.0002

Maximum Eigenvalue Testi					
Boş Hipotez	Alternatif Hipotez	Özdeğer İstatistiği	Max-Eigen İstatistiği	Kritik Değer %5	Olasılık
$r=0$	$r=1$	0.408467	19.95145*	14.26460	0.0057
$r \leq 1$	$r=2$	0.307643	13.97085*	3.841465	0.0002

r ifadesi tümleşik vektör sayısını ifade etmektedir.

* simgesi, boş hipotezin %95 güvenilirlikte reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 6. Hata Düzeltme Modeline (VECM) Dayalı Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Boş Hipotez	X2 İstatistiği	Prob. Değeri
Turizm GSYİH'nin nedeni değildir.	20.28865	0.0000
GSYİH Turizm'in nedeni değildir.	1.262758	0.5319

yılları arasındaki büyüme ve turizm gelirleri verileri ile bootstrap nedensellik analizi gerçekleştirilmiş ve değişkenler arasında bir ilişki saptanamamıştır. Yenisu (2018), ekonomik büyüme ve turizm gelirleri ilişkisini 2013-2018 yılları arasında analiz etmiş olup analiz sonucunda turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde tek yönlü bir nedensellik ilişkisine sahip olduğunu saptamıştır. Dereli ve Akiş (2019) tarafından 1970-2016 arasındaki turizm gelirleri ve büyüme değişkenlerini kullanarak gerçekleştirilen nedensellik analizinde kısa vadede ilişki bulunamamışken, uzun vadede iki değişkenin ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Altner (2019), 1969-2018 dönemine ait turizm geliri, büyüme, nüfus ve enflasyon değişkenlerini kullanarak ARDL yaklaşımını uygulamıştır. Sınır testi göstermiştir ki seriler arasında uzun vadeli bir ilişki vardır. Şahin, Durmuş ve Beşcanlar (2021) tarafından, 2012- 2019 dönemi turizm gelirleri, sanayi üretim endeksi, istihdam oranı ve enflasyon verileri kullanılarak gerçekleştirilen analiz sonucunda uzun dönemli nedensellik tespit edilmiştir. Şahin, Özkurt ve Bilgir (2022) tarafından, 1980-2020 yılları arasında turizm gelirleri ile ekonomik büyüme ilişkisi ARDL modeli ile analiz edilmiş, kısa ve uzun dönemde pozitif ilişki ortaya konulmuştur.

4. ANALİZ

4.1. VERİ SETİ ve YÖNTEM

Türkiye'deki ekonomik büyüme ve turizm gelirleri ilişkisini araştıran bu çalışmada T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Dünya Bankası veri tabanından alınan veri seti kullanılmıştır. 1980-2021 yılları arasındaki yıllık verilerin dahil edildiği analizde Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ile turizm geliri (TG) değişkenleri kullanılarak ekonomik büyüme ve turizm harcamaları arasındaki ilişki araştırılırken aşağıdaki model uygulanmıştır:

$$GSYİH_{y_t} = \alpha_0 + \alpha_1 TG + \mu_t$$

Turizm gelirleri verisi ise, Dünya Bankası'ndan çekilerek GDP deflatörü yardımıyla seri reel hale dönüştürülmüştür. Bunun yanı sıra iki değişkene ilişkin serinin logaritmaları alınmak suretiyle analiz gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada serilerin durağanlığını belirlemek üzere Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testleri kullanılmıştır. Modeldeki bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişkiyi tespit etmek için ilk olarak VAR modeli ile Johansen Eşbütünleşme tekniği kullanılmıştır. Ekonomik büyüme ile turizm gelirleri arasındaki uzun vadeli ilişkinin yönü Hata Düzeltme ile Geliştirilmiş Nedensellik Analizi testleri uygulanarak tespit edilmiştir.

4.2. BULGULAR

Modelde kullanılacak serilerin durağanlıkları birim kök testleri aracılığıyla analiz edilebilir. Birim kökün varlığını test edebilmek için farklı metodlar kullanılabilir. Bu çalışmada serilerin durağan olup olmadıklarını saptamak amacıyla Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi kullanılmıştır. Bu test sonucuna göre ortaya çıkan sonuçlar Tablo 4'te gösterilmektedir.

Sabit terimli ve trendli model için, MacKinnon kritik değerleri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyleri için sırasıyla -4.20, -3.52 ve -3.19'dur. Köşeli parantez içinde yer alan değerler ise olasılık değerlerini ifade eder. TUR ve GSYİH değişkenlerinin seviye değerleri için elde edilen ADF-t istatistiğinin mutlak değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyeli MacKinnon mutlak değerlerinden daha küçük olduğundan durağan oldukları tespit edilmiş ve analize ilişkin sonuçlar Tablo 4'te gösterilmiştir. Bu değişkenlerin birinci farkları alındığında tüm değişkenlerin durağan hale geldiği görülmüştür. Değişkenlerin birinci farkları alındığında durağan olması durumu VAR analizi ve beraberinde eşbütünleşme analizinin gerçekleştirilmesine olanak sağlar.

VAR modeli, seçilen bütün değişkenleri birlikte ele alarak bir bütünlük içerisinde incelemeye olanak sunan modeldir (Enders, 1995:327). VAR modeline ilişkin önce değişkenlerin kaç gecikmesinin alınacağını tespit edilmesi gerekir. Bu çalışmada VAR modeline ilişkin gecikme uzunluğu 2 olarak saptanmıştır.

İki gecikmeli modele ilişkin karakteristik ters kökleri Şekil 2'de gösterilmiştir. AR köklerinin tümünün birim çemberin içinde konumlanması hali bu modelin durağanlığını ifade etmektedir. Bu sebeple iki gecikmeli VAR modeli, doğrulama testleri bakımından etkin olarak çalışmaktadır.

Johansen Eşbütünleşme testi yardımıyla ekonomik büyüme ile turizm gelirleri arasındaki uzun vadeli ilişki belirlenmiştir. Johansen ve Juselius (1990), koentegrasyon vektörlerinin sayısı ile anlamlılığını tespit etmek için farklı iki test önermiştir. İz istatistiği yardımıyla en fazla r tane eşbütünleşme var sıfır hipotezi ile r 'den fazla eşbütünleşme vektörü var alternatif hipotezi test edilmektedir. En Büyük Öz Değer istatistiği ile eşbütünleşme gerçekleştiren vektör sayısının r olduğunu gösteren sıfır hipotezine karşın, $r+1$ tane koentegre olmuş vektör olduğunu gösteren alternatif hipotezi eşbütünleşme testi ile ortaya konmaktadır. (Topallı, 2005:345).

H_0 hipotezi değişkenler arasında r veya daha az sayıda eşbütünleşik ilişki bulunmadığını gösterirken; genel alternatif hipotez ise değişkenler arasında r sayıda eşbütünleşmenin varlığını ifade eder (Lutkepohl, Saikkonen ve Trenkler, 2001: 287-310). İz testine göre $r=0$ sıfır hipotezi, test istatistik değerlerinin %5 anlam düzeyinde tablo kritik değerinden büyük olması sebebiyle reddedilir. En büyük özdeğer istatistiğine ilişkin olarak eşbütünleşme yoktur sıfır hipotezi yine reddedilmektedir. Sonuçlar göz önüne alındığında modelde iki tane eşbütünleşme ilişkisi olduğu kabul edilmiştir.

VECM'e dayalı iki gecikmeden tahmin edilen değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi testi sonucu Tablo 6'da gösterilmektedir. Bu sonuca göre; "turizm gelirlerinin GSYİH üzerinde etkisi yoktur" boş hipotez reddedilmektedir. GSYİH ile turizm gelirleri arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu ilişkinin yönü turizm gelirlerinden GSYİH'ye doğrudur. Bu sonuca göre turizm gelirleri ekonomik büyüme üzerinde etkilidir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada 2003-2021 yılları arasındaki GSYİH ve turizm gelirleri verileri ile eşbütünleşme ve nedensellik analizleri gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda; GSYH ile turizm gelirleri arasında gerek kısa gerek uzun dönemde bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Hal böyleyken, turizm gelirlerinde gerçekleşen artış, büyümeyi etkilemektedir. Bu doğrultuda Türkiye'nin turizm sektörüne ilişkin sahip olduğu coğrafi, tarihi,

sosyal ve doğal güzellik ayrıcalıklarını sektöre ilişkin izleyeceği politikalar ile de destekleyerek ekonomik büyüme hızını arttırabilmesi mümkündür. Türkiye sahip olduğu ayrıcalıkları ve turist çeken özellikleriyle dünyanın önde gelen turizm merkezlerinden biri olabilir. Bu potansiyelini kullanabilmesi ve ülkeye turizm talebini arttırabilmesi adına turizme ilişkin çeşitliliğin arttırılması, teşviklerin sağlanması, tanıtımların etkin yapılması, ülkedeki iç huzur ve güvenliğin sağlanması gerekmektedir. Türkiye'deki sürdürülebilir turizm gelirinin artması makro ekonomik değişkenleri de etkiler. Özetle, bu çalışmanın sonucunda, gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye'de artan turizm gelirinin büyüme üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, sürdürülebilir büyümenin sağlanması adına önemli bir ekonomik faktör olan turizm gelirlerinin arttırılması adına devletin uygulayacağı destekleyici politikalar arttırılmalıdır. Bu sayede, Türkiye turistler açısından daha cazip bir hale getirilerek, turizm gelirleri artacak ve ekonomik büyüme olumlu etkilenecektir.

KAYNAKÇA

- AKKEMİK, K. A. (2012). Assessing the Importance of International Tourism for the Turkish Economy: A Social Accounting Matrix Analysis. *Tourism Management*, 33(4), 790-801.
- ALTINER, A. (2019). Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1969-2018). *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(2), 114-133.
- ARSLAN, A. (2008). Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi Üzerine Ekonometrik Analiz. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(24), 1-12.
- ARSLANTURK, Y., BALÇILAR, M., & OZDEMİR, Z. A. (2011). Time-varying Linkages Between Tourism Receipts and Economic Growth in a Small Open Economy. *Economic Modelling*, 28(1-2), 664-671.
- BAHAR, O. (2006). Turizm Sektörünün Türkiye'nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 13(2), 137-150.
- BİNGÖL, N., PEHLİVAN, C., & AYŞEGÜL, H. A. N. (2020). Turizm Gelirleri-Makro Değişkenler Arasındaki İlişkinin Türkiye İçin Ampirik Olarak İncelenme-

si. *Ekev Akademi Dergisi*, (82), 245-262.

BOZGEYİK, Y., & YOLOĞLU, Y. (2015). Türkiye'de Turizm Gelirleri ile Gsyh Arasındaki İlişki: 2002-2014 Dönemi. *Journal of International Social Research*, 8(40).

ÇETINTAŞ, H., & BEKTAŞ, Ç. (2008). Türkiye'de Turizm ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Kısa ve Uzun Dönemli İlişkiler. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 19(1), 37-44.

ÇINAR, M., & ÜLKER, B. (2018). The Long-Run Relationship Between Economic Growth And Tourism Revenue: The Case Of Turkey And Trnc. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(2).

DEĞER, M. K. (2006). Turizme ve İhracata Dayalı Büyüme: 1980-2005 Türkiye Deneyimi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2), 67-86.

DEMİROZ, D. M., & ONGAN, S. (2005). The Contribution of Tourism to The Long-Run Turkish Economic Growth. *Ekonomický Časopis*, 9, 880-894.

DERELİ, D. D., & ELİFE, A. (2019). Türkiye'de Turizm Gelirleri ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi (1970-2016). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(2), 467-478.

ENDERS, W. (1995). Applied Econometric Time Series, *New York: Iowa State University*.

HENDERSON, J. C. (2007). Tourism Crises: Causes, Consequences and Management. *Routledge*.

HEPAKTAN, C. E., & ÇINAR, S. (2010). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri. *Celal Bayar Üniversitesi SBE Dergisi*, 8(2), 135-154.

KARA, O., ÇÖMLEKÇİ, İ. & KAYA, V. (2012) "Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makro Ekonomik Göstergeler ile İlişkisi: Türkiye Örneği (1992 – 2011)", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1): 75-100

KATİRCİOĞLU, S. T. (2009). Revisiting The Tourism-Led-Growth Hypothesis for Turkey Using The Bounds Test and Johansen Approach For Cointegration. *Tourism Management*, 30(1), 17-20.

KAYGISIZ, A. D. (2015). Net Turizm Gelirleri ve Büyüme İlişkisi: Var Model-Granger Nedensellik Analizi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(2).

KIZILGÖL, A. G. Ö., & ERBAYKAL, E. (2008). Türkiye'de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 351-360.

KIZILKAYA, O., SOFUĞLU, E., & KARAÇOR, Z. (2016). Türkiye'de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Ardl Sınır Testi Yaklaşımı.

KIZILKAYA, O. (2018). Türkiye'de Turizm Gelirleri ve Büyüme İlişkinin Bootstrap Nedensellik Testi ile

İncelenmesi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 218-227.

LUTKEPOHL, H. SAİKKONEN, P. & TRENKLER, C. (2001). Maximum EigenValue Versus Trace Test for the Cointegration Rank of a VAR Process, *Econometrics Journal*, 4: 287-310.

ÖZDEMİR, A. R., & ÖKSÜZLER, O. (2006). Türkiye'de Turizm Bir Ekonomik Büyüme Politikası Aracı Olabilir Mi? Bir Granger Nedensellik Analizi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(16), 107-126.

ÖZER, M., & KIRCA, M. (2014). Turizm Gelirleri, İhracat ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkilerin Zaman Serisi Analizi, *Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi*, 684, 707.

ÖZKURT, İ. C., & BİLGİR, B. (2022). Türkiye'de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Yaklaşımı. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18(1), 277-303.

POLAT, E., & GÜNAY, S. (2012). Türkiye'de Turizm ve İhracat Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Testi: Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 204-211.

SAMIRKAŞ, M., & SAMIRKAŞ, M. C. (2014). Turizm Sektörünün Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 15(1), 63-76.

ŞAHİN, B. E. (2018). Türkiye'de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1980-2016). *Journal of Management and Economics Research*, 16(3), 239-253.

ŞAHİN, D., DURMUŞ, S., & BEŞCANLAR, S. (2021). Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Turizm Gelirleri İlişkisi; Yapısal Kırılmalı Test Analizi. *Iğdır University Journal of Social Sciences*.

TOKER, B. (2007). Türkiye'de Turizm Sektörü Teşviklerinin Değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi*, 14(2), 81-92.

TOPALLI, N. (2015). Turizm Sektörünün Türkiye'nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: 1963-2011, *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 7(14):339-352.

TOPÇUOĞLU, Ö., & BOZKURT, E. (2013). Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7).

TÜİK, (2022). Turizm Gelirleri, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-I.-Ceyrek:-Ocak---Mart,-2022-45786>, [Erişim Tarihi: 15.01.2023].

TÜRSAB (Türkiye Seyahat Acentaları Birliği, Turizm

Gelirleri, <https://www.tursab.org.tr/istatistikler-icerik/turizm-geliri>, [Erişim Tarihi: 10.01.2023].

TÜRSAB (Türkiye Seyahat Acentaları Birliği, Türkiye Turizm İstatistikleri, 2020, <https://www.tursab.org.tr/istatistikler/diger-istatistikler>, [Erişim Tarihi: 03.01.2023].

UNWTO (United National World Tourism Organisation), Global and Regional Tourism Performance, <https://www.unwto.org/tourism-data/global-and-regional-tourism-performance>, [Erişim Tarihi: 09.01.2023].

UYŞAL, D., ERDOĞAN, S., & MUCUK, M. (2004). Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1992-2003). *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(8), 162-170.

YAMAK, N., TANRIÖVER, B., & GÜNEYSU, F. (2012). Turizm–Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektör Bazında Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2), 205-220.

YAVUZ, N. Ç. (2006). Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Etkisinin Testi: Yapısal Kirilme ve Nedensellik Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(2), 162-171.

YENİŞU, E. (2018). Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Var Analizi. *Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 16-37.

YILDIRIM, J., & ÖCAL, N. (2004). Tourism And Economic Growth İn Turkey. *Ekonomik Yaklaşım*, 15(52-53), 131-141.

ZORTUK, M. (2009). Economic İmpact Of Tourism On Turkey’s Economy: Evidence From Cointegration Tests. *International Research Journal Of Finance And Economics*, 25(3), 231-239.